

АРХІТЕКТУРА ДЕРЕВ'ЯНИХ ХРАМІВ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ ТУРКІВЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ ст.

© Мер'є О., 2007

Проаналізовано архітектуру дерев'яних храмів німецьких колоністів Турківщини початку ХХ століття.

Постановка проблеми. Дослідження та аналіз архітектури дерев'яних храмів німецьких колоністів Турківщини початку ХХ століття.

Мета статті – введення в науковий обіг фактологічних та аналітичних матеріалів про архітектурні особливості такого феномена, як одновежеві дерев'яні храми німецьких колоністів Турківщини початку ХХ століття, які досі не включені ні до огляду історії дерев'яної сакральної архітектури України, ні до реєстру пам'яток України.

Вступ. При дослідженні дерев'яних храмів Галичини та укладанні їх тилогії було виявлено особливий тип одновежевих святинь німецьких колоністів, наявний лише на теренах Турківщини. Про них писали польські дослідники – Р. Квіріні-Поплавський, С. Крицінський, Г. Рушик та український дослідник – В. Слободян [1] проте їх не було виокремлено з-поміж храмів латинського обряду в окремих тип святинь німецьких колоністів, що різняться від польських, а також їх досі не згадують в історії дерев'яної сакральної архітектури України.

В Перемиській дієцезії були зведені три дерев'яні неоготичні каплиці – дві збережені (у Вовчому (1900 р.) [2] та Розлучі (1901–1902 рр.) [3]), а одна – розібрана 1946 р. – відома лише за виглядом екстер'єру – в Сянках (перед 1907 р. [4]). Ці три храми (рис. 1) були зведені на початку ХХ століття – для німецьких колоністів із Швабії [5] – католиків, які оселилися на цих теренах у 1780-х рр. [6] З історичних джерел відомо, що вони відразу зводили храми. Так, в с. Вовче у 1780–1790 рр. в Горішньому Кінці села поселяються колоністи, які будують храм [7], очевидно саме він і слугував аналогом для пізнішої каплиці. Згадуються також муровані храми у колоніях – в Лімні 1876 р. (римо-католицький) [8] та Борині 1879 р. [9] (протестантський) [10], проте жодних даних щодо їхньої архітектури не знайдено. В малих німецьких колоніях під каплицю відводили одну з центральних ділянок у поселенні [11] з обов'язковою орієнтацією її вівтарної частини на схід (з незначним відхиленням на північ або південь).

Рис. 1. Дерев'яні одновежеві храми німецьких колоністів Турківщини:
а – с. Вовче (рис. автора); б – с. Розлуч (рис. автора); в – с. Сянки (архівне фото)

Основна частина. Каплиця св. апостолів Петра і Павла (1900 р.) у с. Вовче. Дерев'яна каплиця у Вовчому (рис. 2) була збудована і освячена на честь святих апостолів Петра і Павла у 1900 р. на

пожертви віруючих та товариства “Bonі Pastoris” (“Добрий Пастир”), за фінансової допомоги Управління маєтків у Борині, дирекцій парових тартаків у Соколиках та Лімні, Мойсея Енгельманна та власника маєтку у Боберці. Будова каплиці була, головним чином, заслугою о. експозита Юзефа Дзедзіца, якого підтримував о. Ян Мікусь – парох Турки. У 1913 р. з ініціативи місцевого кола землеробів стіни екстер'єру та інтер'єру каплиці розмальовано. Роботи, які фінансували місцеві римокатолики – близько 160 німецьких колоністів – виконали головним чином с. Амелія Жуковська і вихованки Закладу Сестер родини Марії у Лімні. На початку 1915 р. дах храму був пошкоджений кулями, можливо саме тоді було втрачене завершення вежі. В 1927 р. територію навколо каплиці обнесено новою огорожею, а у 1934–1935 рр. проведено її капітальний ремонт, серед іншого, – відремонтовано підмурівку, замінено рами з шибамі і частину дощок шалювання. Роботи, частково фінансовані єпископом Каролем Фішером, виконали малярі: Чижик з Турки, Владислав та Станіслав Щипки [12].

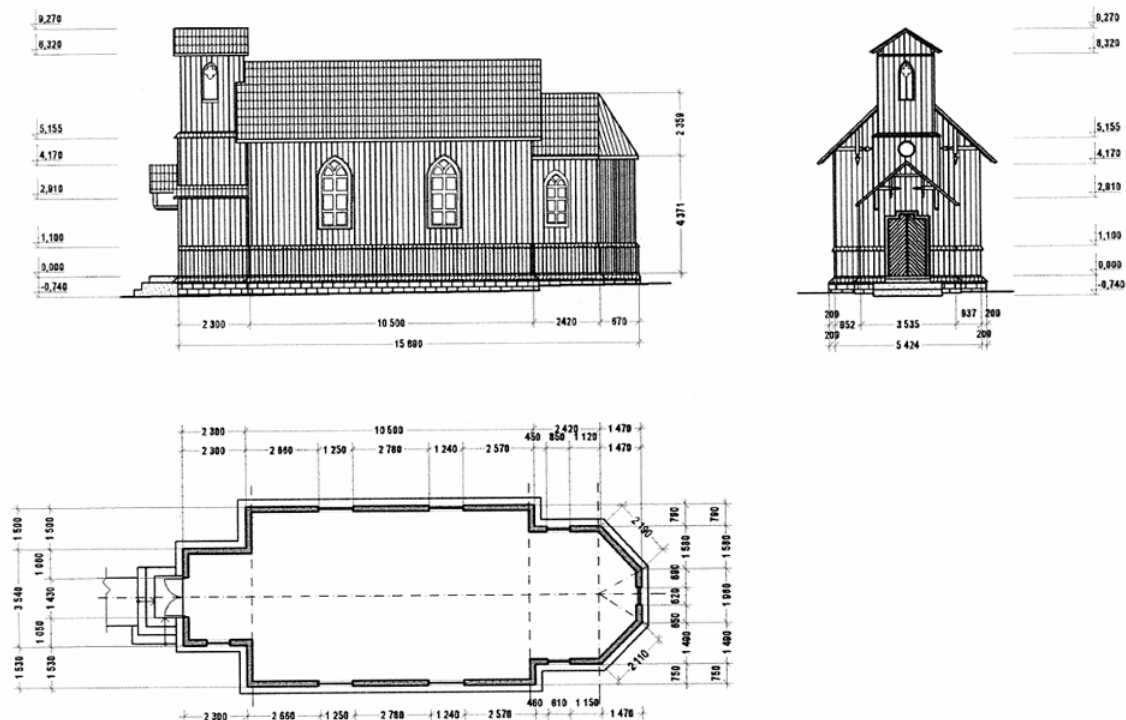

Рис. 2. Каплиця у с. Вовче. Обміри Мер'є О. 2003 р.

Після II Світової війни у каплиці діяв музей атеїзму, пізніше – спортзал, згодом каплиця не функціонувала, а зараз пристосована під греко-католицьку церкву Святого Миколи Чарнецького.

Каплиця знаходиться при дорозі під горою, вівтарною частиною орієнтована на схід. Загальні розміри – 6,57×16,69 м. Дерев'яна, зрубної конструкції, на підмурівку, повністю шальована ззовні і зсередини. Однонавова, з вужчим та нижчим від нави гранчастим вівтарем. З заходу прямокутний у плані притвор з надбудованою вужчою двоярусною вежею. Внутрішні стіни без членування. Нава і вівтарна частина із східчастим перекриттям, з оздобною конструкцією із балок з пірамідальними завершеннями – гостроколами (рис. 3). В притворі пласке перекриття. Вікна – прямокутні із стрілчастим завершенням, у вівтарній частині – вужчі й нижчі, ніж у наві; розташовані по два – у стінах нави, і по одному – у стінах вівтарної частини. Дверний проріз притвору – прямокутний. Хори при західній стіні – у формі балкону з балнострадою, оздоблені ажурною різьбою з мотивом серця, доступні дерев'яними сходами, влаштованими у північно-західному наріжнику каплиці. Зовнішні стіни на позначці ±1,100 м від рівня підлоги по периметру членує виступ. Вікна в пласких обрамленнях. Вежа розділена карнизом на два яруси. Дверний проріз до передсінка – прямокутний, замкнений ступінчасто, в профільованому обрамленні. Над ним двосхилий дашок. На головному та бічних фасадах верхнього ярусу вежі – прямокутні щити-ставні із стрільчастим завершенням з декором чотирилисника, що наслідують масверки. Над присінком, навою та вежею дахи двосхилі, над вівтарем аналогічний, з гранчастим завершенням, усі криті бляхою.

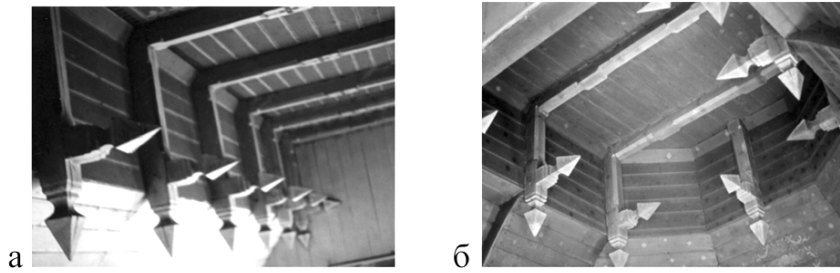

Рис. 3. Гостроколи в інтер'єрі каплиці у Вовчому:
а – у наві; б – у вітарній частині. Фото Мер'є О. 2003 р.

Каплиця 1901–1902 рр. в с. Розлуч (пізніше – філіальний костел св. Франциска Борджія). Розлучський храм (рис. 4), очевидно, був збудований в 1901–1902 рр., бо освячено його в 1902 р., – для німецьких колоністів-католиків з Швабії, які оселилися в селі близько 1780 р.; в 1903 р. їх налічувалось близько 230 осіб. Будову розпочато з ініціативи пароха з Турки о. Ігнатія Кулаковського, а фонди походили із збірок вірних і від товариства “Bonі Pastoris”. В 1917 р. конфісковано два з трьох дзвонів. В 1917–1919 рр. для каплиці виконано новий “одяг”, а в 1935 р. – дзвони. У 1933 р. прибудовано захристія, а в 1937 р. каплиці надано статус філіального костелу турківської парафії. Після II Світової війни костел замінено на колгоспний склад штучних добрив. Близько 1976 р. храм пристосовано для зберігання збіжжя, запроваджуючи тимчасові комірки для зерна. Від 1994 р. тривають намагання передання його римокатолицькому костелу як філії відродженої парафії в Турці [13].

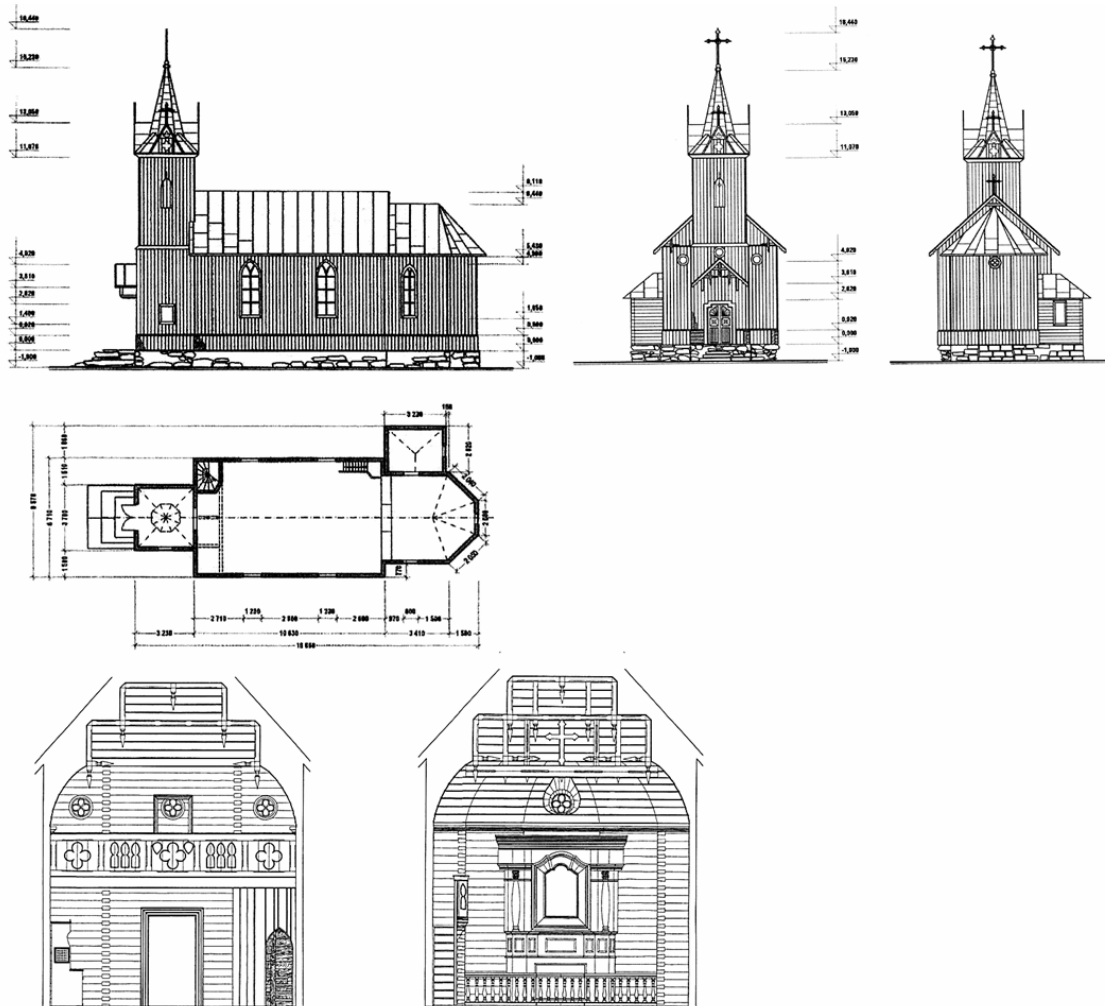

Рис. 4. Каплиця у Розлучі. Обміри Мер'є О. В. 2003 р.

Храм розташований в центрі села на південному березі потоку; вівтар зорієнтований на південний схід. Загальні розміри – 6,71×18,86 м. Зрубної конструкції, з балками “на облап”, ззовні шальований, на кам’яній підмурівці, тридільний, однонавний, з вужчим гранчастим вівтарем. Зі сходу до храму примикає притвор, над яким здіймається квадратна двоярусна вежа. З півдня до вівтаря прибудовано прямокутну захристію. Вівтарна частина виділена широкою “веселковою” балкою (на якій встановлювали Розп’яття) і “тральковою” балюстрадою (розмежовувала наву та вівтар). Музичний хор – дерев’яний, доступний стрімкими шальованими сходами, влаштованими у північно-східному наріжнику храму. У захристії – склепіння, у наві та вівтарі також, але з багато різьбленими відкритими конструкціями з гостроколами (рис. 5), в притворі – пласке перекриття. Вікна – прямокутні, у формі стрільчастої арки (у вівтарі вужчі, ніж у наві), по два в стінах нави і по одному в стінах вівтаря, верхніми рівнями врізані у підсклепінну фасету. В західній стіні на рівні хорів – два круглі віконечка; на осі апсиди також віконце у формі чотирилисника, що імітує масверк. В захристії і притворі віконні та дверні прорізи – прямокутні. Вікна мають пласке обрамлення. Вежа двоярусна; перший завершує простий виступ, другий – багатопрофільований карниз. Дверний проріз – прямокутний, завершений виступом, в профільованому обрамленні. Над ним – двосхилий дашок на кронштейнах. Вище, на крайніх фрагментах західної нави є два круглі вікна, що освітлюють хори. На верхньому рівні вежі отвори завершені гострими луками, замикаються ставнями. Над навою дах двосхилий, над вівтарем аналогічний, з багатогранним завершенням. Вежу вінчає шпильчастий восьмигранник з підхрестовим яблуком і хрестом та чотири двосхилі дашки, що врізаються в нього, щити яких оздоблені псевдомасверковим декором з мотивом чотирилисника. Дахи і завершення вежі вкриті бляхою. На чотирьох верхівках завершення вежі і на дашку над притвором – ковані хрести. Головний кований хрест на храмі у с. Розлуч, стрижень якого оздоблений листям квітки (хрестоцвітом або флероном), також виконаний у неоготичному стилі. Його рамена об’єднані колом із 4-ма пласкими флеронами між ними та 4-ма хвилеподібними променями (що створює враження мерехтіння сонця), розташованими по одному в них і завершуються якорем та чотирилисником. У цьому ж стилі виконані і менші ковані хрести, але їх рамена об’єднані колом із 8-ма хвилеподібними променями, розташованими по одному між ними та в них. А у завершенні рамен гармонійно поєднані два символи – якір та стріла (так потрактований виллоподібний хрест), яка начебто є продовженням променя сонця, що пронизує їх.

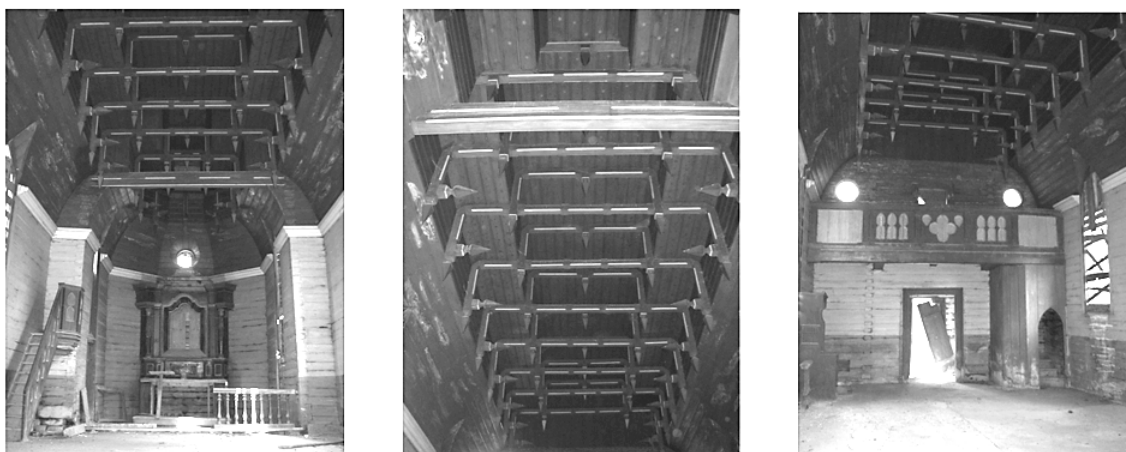

Рис. 5. Каплиця у Розлучі. Фото Мер’є О. В. 2006 р.

Треба також зазначити, що навколо костелу був цвинтар, огорожений плотом. Не збереглась також кам’яна скульптура Матері Божої на стовпі, напевно – витвір народного митця [14].

Структура будови збережена відносно добре, хоча в двох західних наріжниках утворилася значні втрати зрубу. В інтер’єрі збережена структура головного вівтаря, амвон, сповідальня і балюстрада, що відділяє вівтар від нави.

Каплиця 1907 р. у с. Сянки (пізніше – філіальний костел Найсвятішого Серця Ісуса). Каплиця в Сянках (рис. 6), пізніше – філіальний костел Найсвятішого Серця Ісуса, зведена перед 1907 р. З 1940 р. не функціонувала, після 1945 р. перебудована на будинок офіцера-прикордонника, розібрана 1946 р.

Храм тридільний в плані, одновежевий, зрубної конструкції, ззовні шальований; неоготичний. За об'ємно-просторовим та декоративним вирішенням аналогічний костелу у Розлучі, за винятком дрібних елементів, зокрема – сигнатурки на даху нави.

Обговорення проблеми. Досліджені об'єкти належать до групи невеликих дерев'яних храмів німецьких колоністів Галичини, зведених на початку ХХ століття на теренах тогочасної Турківської парафії. Рафаль Квіріні-Поплавський вважає, що каплиці в Вовчому та Розлучі були збудовані за одним планом.

Обидві мають дуже схожий об'єм екстер'єру і в обох інтер'єрах – відкриті конструкції перекриття [15]. Справді, подібності настільки значні, що костел в Розлучі можна вважати за твір, реалізований на підставі мінімально модернізованого проекту невеликої, попередньо збудованої каплиці в с. Вовче 1900 р. Різниця – у дещо більших розмірах, надбудові вежі, а також в збагаченні конструкції перекриття і теслярських декорацій. Типовою за планувальною та об'ємно-просторовою структурами була також каплиця в Сянках, збудована в 1907 р. Вони відрізнялися лише дрібними деталями, декором, які в Розлучі є багатшими і старанніше виконані.

Польські дослідники пишуть, що група святинь з околиць Турки не була винятком, оскільки подібні форми мали *багато* латинських костелів і каплиць, збудованих в той час в околицях східних Карпат, наприклад – громадська каплиця в Мізині Новому (парафія Вигода) 1909 р. Проте, ця каплиця, як і інші, схожі на неї, насправді належать до іншого типу дерев'яних храмів німецьких колоністів – це не три-, а одно- або дводільні святині з гранчастим вівтарем, зорієнтованим на схід або північний схід; вхід акцентовано дашком на двох профільованих стовпчиках, а вище – трапецієподібний фронтон і квадратна в плані вежечка, зведена над головним входом нави (не сигнатурка, але і не вежа, що в плані формує окрему частину перед головним входом до нави), увінчана, як правило, конічним (інколи – дзвоноподібним) завершенням (рис. 7). За генезою розвитку архітектури цей тип німецьких дерев'яних храмів був передумовою виникнення досліджуваного типу. А те, що майже ідентичні елементи декору використовували в громадській каплиці в Ільнику, освяченій в 1934 р., є лише свідченням впливу. За свідченнями польських дослідників, тяжко вказати взірць цього типу архітектури, а його стильовий характер сприймається неоднозначно. В інвентарі з 30-х років ХХ ст. костел в Розлучі названо "готичним", на що вплинула стрілистість вежі, завершеної струнким шоломом, як і гостролуковий викрій більшості вікон, а в оздобній різьбі проглядався вплив закопянського стилю. Такі уявлення є зрозумілими в контексті популярності цієї останньої моди в міжвоєнний період, проте аж ніяк не пояснюють генези декорації в Розлучі. Перші вілли в закопянському стилі виникли на декілька років швидше за розглянутий костел, а взірцева сакральна будова – дерев'яна каплиця в Яшурівці 1908 р. Проте, варто зазначити, що костел в Розлучі вже в 1903 р. був окреслений як "Waldkapelle". Це уявлення видається найбільш відповідне, а використовуваний в Розлучі і в Вовчому тип декорації необхідно поєднувати з так званим швейцарським стилем, популярним в архітектурі Прикарпаття на зламі ХІХ–ХХ ст. Характерні конструкції з балок, завершені загостреними стовпчиками – гостроколами – оздоблюють, наприклад, дах в плебанії в Турці, що постала, напевно, на початку ХХ століття, а також в дещо дальшій околиці – крита пішохідна галерея в Трускавці, запроєктована львівським архітектором Владиславом Галицьким (близько 1897 р.). Деякі будови, що належать до того ж стилістичного напрямку, містять мотиви, наближені до неоготичних форм. Застосоване планування в Розлучі правдоподібно більш взороване на зразкових видавництвах, чим пояснюється, наприклад, близька подібність форм завершення вежі і вежечки-альтани "Wanda" в Криниці. Може бути, що до перенесення подібних планувань на ґрунті сакрального будівництва в місцевому масштабі

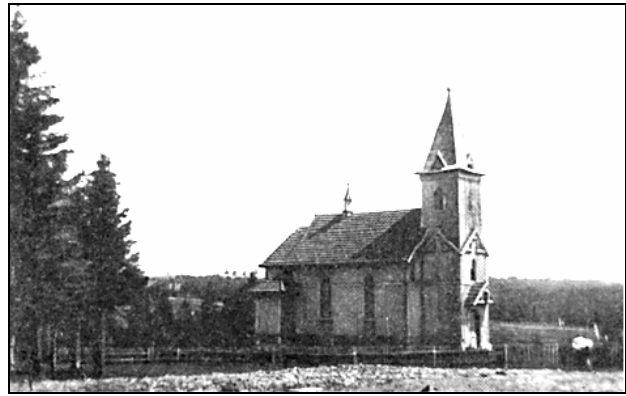

Рис. 6. Каплиця у Сянках. Архівне фото

спричинився також до оздоблення відкритою різьбою даху костелу Сестер родини Марії в Лімні (виконані, напевно, в II періоді будівництва 1895 р.), що пояснюється походженням місцевих німецьких колоністів-католиків, а отже, напевно, перенесено з альпійських регіонів [16]. Зрештою, т. з. “альпійський”, або “швейцарський” стиль був тоді надзвичайно популярним, особливо для будівництва вілл, забудови курортів тощо.

Східчасте склепіння з відкритими конструкціями даху та люнетами в широкій фасеті, що містять стрільчасті завершення вікон характерні для німецької неоготики [17]. Тип досліджуваних храмів не зберігся в Німеччині, але наявний в Сілезії, куди був перенесений пізніше. Аналогами також є муровані реформатські храми Закарпаття, наприклад – у с. Білки Іршавського р-ну Закарпатської обл. [18] (рис. 8). За розповідями старожилів дерев'яну каплицю в Розлучі будували “мадяри”. Справді, в Угорщині немає такої місцевості, де б не було реформатського типу храму. Проте, документальні підтвердження відсутні і каплиця ніколи не згадувалась як протестантська.

Рис. 7. Вежечка каплиці 1909 р. в Мізині Новому Долинського р-ну Івано-Франківської обл. Фото Мер'є О. 2006 р.

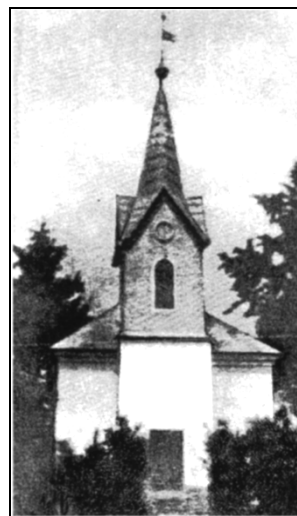

Рис. 8. Реформатський храм у с. Білки Іршавського р-ну Закарпатської обл. Іконографія поч. 1940-х років (Фонди ЗКМ, ф-2838)

Висновки. Це дослідження дає змогу виокремити з-поміж дерев'яних сакральних об'єктів латинського обряду Галичини *одновежєві храми німецьких колоністів*, про які досі не згадують в історії дерев'яної сакральної архітектури України.

Досліджуваний тип дерев'яних храмів німецьких колоністів характеризується: *тридільністю плану* – з видовженою навою, до якої примикає квадратна в плані *двоярусна вежа* та гранчастим вівтарем, зорієнтованим на *схід* (з незначним відхиленням на північ або південь); перекриття основного об'єму й апсиди – складне склепінчасте, а вежі – по дерев'яних балках; за стилістичними характеристиками близькі до німецької неоготики. Оздоблення творять теслярські елементи, які презентують високий технічний рівень, зокрема, – багаті різьблені конструкції склепін в інтер'єрі, а також подібні оздоби дашків в екстер'єрі, головним елементом яких є гострокол; псевдомасверковий декор у формі чотирилисника та стрільчасте завершення вікон. А завдяки стрімкості вежі цей тип храмів не лише контрастує на тлі бойківської архітектури, але й виокремлюється з-поміж дерев'яних святинь німецьких колоністів Галичини, для яких здебільшого характерна невеличка вежечка над хорами.

Отже, введено в науковий обіг фактологічні та аналітичні матеріали про такий феномен, як *одновежєві дерев'яні храми німецьких колоністів* Турківщини початку ХХ століття, які необхідно включити і до реєстру пам'яток України, і до огляду історії дерев'яної сакральної архітектури України.

1. Слободян В. Вовче (Вовче Горішнє). Церква Святого Миколи Чарнецького, 1900 р. // *Церкви Турківського району. (Українські церкви Львівщини).* – Львів, 2003. – 54 с. 2. Quirini-Popławski R. *Kaplica publiczna P.W. SS. Piotra i Pawła w Wołczem.* // *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na*

ziemiach Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski. Część I. Kościoły i klastory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, 1995. – S. 317. 3. Quirini-Popławski R. Kosciół filialny P.W. SW. Franciszka Borgiasza w Rozłuczu // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski. Część I. Kościoły i klastory rzymskokatolickie dawnego województwa Ruskiego. – Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, 1995. – 135 s. 4. Згідно Перемиського шематизму 1938 р., каплицю освячено 1907 р. Це датування є більш вірогідним, аніж подане у Криціньського С. (1995 р., с. 320) – близько 1918 р. Там же інформація про дальшу долю каплиці: після 1945 р. перебудована на будинок прикордонника, з часом розібрана. 5. “Діти “швабів” навчалися у польській школі на Колонії” / Ю. Гайда, В. Шуптар. Турківщина: історія населених пунктів: Монографічний опис. – Ужгород: Патент, 2002. – 454 с. 6. Там само. – С. 85, 193, 337, 452. 7. Там само. – 193 с. 8. Там само. – 340 с. 9. Там само. – 89 с. 10. Єпископ Мар’ян Бучек, Ігор Седельник. Львівська архідієцезія латинського обряду. Ілюстрована розповідь. Том 1. Парафії, костели та каплиці (Львівська обл.). – Львів, 2004. – 49 с. 11. Петришин Г., Олешко О. Містобудівна і архітектурна специфіка німецьких колоній в Галичині // Архітектурна спадщина України Вип. 2: Національні особливості архітектури народу України / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1995. – 129 с. 12. Quirini-Popławski R. Kaplica publiczna P.W. SS. Piotra i Pawła w Wołczem. – S. 317–318. 13. Quirini-Popławski R. Kosciół filialny P.W. SW. Franciszka Borgiasza w Rozłuczu. – S. 135–136. 14. Там само. – 137 с. 15. Там само. – С. 137–138. 16. Там само. – С. 137–138. 17. Ruszczyk G. DREWNIANE KOŚCIOŁY W POLSCE. Tradycja i nowoczesność. – Warszawa, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2001. – 74 s. 18. Сирохман М. Втрачені церкви Закарпаття. – Торонто-Ужгород, 1999. – 34 с..

УДК 711

Е.А. Нестерович, В.Б. Якубовський*

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра архітектурних конструкцій,

* кафедра архітектурного проектування

УРАХУВАННЯ МІСЦЕВИХ КЛІМАТИЧНИХ УМОВ ПІД ЧАС ПРОЕКТУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ КЛІНІКИ ВІДНОВНОГО ЛІКУВАННЯ НА АРАБАТСЬКІЙ СТРІЛЦІ

© Нестерович Е.А., Якубовський В.Б., 2007

Будівництво в районах з особливими кліматичними умовами потребує застосування спеціальних методів проектування житла і об’єктів соціального призначення з врахуванням місцевих специфічних кліматичних характеристик.

Постановка проблеми. Традиційні методи проектування житлових та громадських споруд враховують кліматичні умови того чи іншого регіону відповідно до схеми архітектурно-будівельного районування. Цей підхід загалом забезпечує відповідні умови проживання на цих територіях. Однак, як показує досвід, у деяких кліматичних регіонах існують території, в яких кліматичні характеристики значно відрізняються від загального кліматичного фону. Переважно на таких територіях існують більш екстремальні кліматичні умови, які необхідно врахувати під час проектування будинків та споруд.

Аналіз місцевих кліматичних умов у різних регіонах та підходи до регіонального архітектурного проектування були запропоновані в роботі В. Липкевич і А. Гербурт-Гейбович, а також в дослідженнях ЦНТИ по гражданскому строительству и архитектуре [2, 3].